

Stručná
ÚSTAVOVEDA

čili

občanské práva a povinnosti občanov
kráľovstva Uhorského.

~~~~~  
Nech žije kráľ!

At kvitne ústava :

Má-li žit vlast naša :



právo sa množ!

plň povinnosť!

Nech žije kráľ!

~~~~~  
Pre slovenské národné školy kráľovstva uhorského

spísal

Jozef Zelliger.

~~~~~  
*Cena 15 kr.*  
~~~~~

Turč. Sv. Martin 1872.

TLAČOU KNÍHTLAČIARSKO - ÚČASTIN. SPOLKU.

Vlastnosť nakladateľa.

Uhorská krajina.

Uhorská krajina, ty si moja mati, šťastný som, keď môžem v tvém lóne bývať; v tvém lóne bývať, s tebou sa tešiť, to je život, radosť na tom svete žiť.

Uhorská krajina, tys ma porodila, ty si ma v detinstve pri prsoch kojila; tys ma vychovala, v umeniach cvičila, mnohým mi dobrého v živote činila.

Uhorská krajina, ty máš veľa synov, všetkým môžem volať veľikou rodinou, ktorí tu v rozličných národnostiach žijú, z Váhu, Hrona, Tisy bystrú vodu pijú.

Uhorská krajina, ty si prebohatá, máš veľa pokladov, dreva, sriebra, zlata; ty nám dávaš chleba, iných vecí dosti, ty si dobrodinec, a my tvoji hosti.

O keby sme aspoň všetci verní boli, keby sme ti všetko robili po väli; keby sme sa i my učili od teba: milovali všetkých, ako sami seba!

Milujte sa, bratia, milujme vlast našu, nedávajme nič pri nás Satanášu; nepušťajte k sebe nesvornosti hada: verte všetci, že „dom rozdvojený padá.“

Pedagogická knižnica
J. A. Komenského

0599.

1391/30.

Šetrite knihy!

Nevpisujte do nich poznámek, nepodtrhujte a nezatrhujte v nich nič, neboť tým sa knihy poškodzujú!

6

Mesto: Bratislava, predmestská knižnica

Číslo knihy

Sign.

U

Číslo knihy 148292

H 452. A(1)(072) - 4

Ústava.

I. Občanské práva.

1. Rodina.

Nebolo by poriadku v dome, ani v hospodárstve, kde je viacej detí a čeliadky, keby každý robiť chcel, čo sa mu líbi. Musí byť neкто, ktorý deťom a čeliadke rozkazuje, čo činiť majú. Otec, matka a deti, bratia a sestry, nazývajú sa *rodina*. Boh prikazuje deťom, aby ctily rodičov svojich a im poslušné boly. Podobne čeliadka povinná je poslúchať gazdu. Otec je *hlava rodiny*.

2. Obec.

Vela po hromade bývajúcich rodín tvorí *obec*. Keď je obec malá, menujeme ju *dedinou*; je-li väčšia *mestečkom* alebo *mestom* ju nazývame.

3. Predstavenstvo.

V dedine je viacej rodín po hromade, v meste ešte viacej. Aj dedina, aj mesto musí mať tiež svoju hlavu, t. j. predstaveného, ktorý na verejný poriadok dohliadať má. Kto tu bude hlavou čili predstaveným obce? Či tiež každý otec, tak jako v rodine? Nie! bo vtedy by v obci toľko bolo hláv, toľko predstavených, koľko je otcov rodinných. Každý otec by chcel celej obci rozkazovať a nikto poslúchať. Čo teda? Vsetci otcovia sejdú sa do hromady, poradia sa spolu a vyvolia si z pomedzi seba najsúcejšieho muža za *rych-*

tára, a v meste za *mešťanostu*.— Tento je hlava celej dedinskej alebo mestskej obce. Ešte vyvolia k jeho boku niekoľko *prísazných* a v meste *radných pánov* a potrebných *úradníkov*. Títo všetci činia *predstavenstvo* a *úradníctvo* obce. —

Otcovia a ích synovia sú *občania*. Občania, majú-li 24 rokov, sú *plnoletí*; ktorí ten vek nedosiahli, sú *maloletí*.

Plnoletí občania si môžu kúpiť, alebo predať dom role atď., slovom majetok; oni volia obecných predstavených, jako: rychtára, prísazných atď., aj stoličných predstavených volia, ba nie len že ích volia, lež aj oni sami zvolení byť môžu. Toto ích právo, je ích *občanské právo*. —

Volba.

Obecní úrad volia občania pri prítomnosti slúžnodvorského alebo boženíka, a síce jedného z troch, ktorých výbor obecní kandidoval, predostrel, buď jednohlasne alebo väčšinou hlasov. Nesúcosť alebo zločin občanský zbavuje každého úradu. Obecnie predstavenstvo volí sa každý rok.

Správa.

1. Dediny, mestečká -- obce.

Obce patria pod stoličniu vrchnosť a bývajú skrz slúžnodvorských rídené.*) — Majú obce ale aj také záležitosti, ktoré si samé skrz svojich predstavených spravujú alebo vykonávajú. (Záležitosti, ktoré si obce skrz svojich predstavených v *rychtárskom dome* vykonávajú sú) *udržanie poriadku a bezpečnosti; obstarávanie obecného majetku a príjmov; staranie sa o školské a iné staviská, súdne pravoty po 30 zl. atď.* +

*) Jestli k nektorému mestu nepatria; keď áno, rídi ích mestský úrad.

Obce sú poverené ešte aj inými právami, ktorými ich zákon a vyššie vrchnosti poverily. Tieto, od vyššej vrchnosti obciam zverené práva, týkajú sa vlastne krajiny jako celku; ony sú: *rozvrženie a vyberanie daní; popis stoličnej, alebo krajinskej roboty; podporovanie pri nováčení; popisovanie pozostalého majetku po zomrelých; uskutočnenie rozkazov vyšších vrchností atď.*

Tieto práva, (ponevác sa na krajinu jako na celok vzťahujú) sa *krajinským* čili *štátnym právom* menujú.

2. Mestá.

Nektoré mestá nepatria pod stoličniu vrchnosť, ony sa samé spravujú, majú *samosprávu*. Mestá ešte za dávnych časoch prosily kráľa za *samosprávu*, a kráľ im to dovolil; ponevác mestá túto slobodu *samosprávy* od samého kráľa obdržaly, menujeme ich *slobodnými kráľovskými* mestami. Práve takú, mestám podobnú *samosprávu* obdržaly neskorej aj iné ľudnatejšie mestá a mestocká, tieto zas *samosprávnymi* mestami menujeme.

Slob. kr. a *samosprávne* mestá majú nasledujúce predstavenstvá: *mešťanostu, kapitána, rychtára, notárov, pravotára, kassira, účtovníka, zememerača, lekára* atď. Zamestnanie týchto úradníkov, ich názov úradu, ktorý zastupujú, označuje.

Mestské predstavenstvo sa tak volí, jako obecnie — dedinské. Mestskí občania sa *mešťanmi* menujú.

Slob. kr. a *samosprávne* mestá si svoje záležitosti v *mestskom dome* samé vykonávajú v *zasadnutiach*.

Ponevác sú mestá ľudnaté, aby sa teda k pokonávaniu mestských záležitostí veľkému návalu ľudu vyhlo, vyvolia si mešťania z pomedzi seba viac údov, 30—157; ktorí v *zasadnutiach* podiel berú, a právo hlasovania požívajú. Títo vyvolení údovia menujú sa *vyvolenou obcou*. Medzitým aj neúdovia vyvolenej obce môžu brať účasť v *zasadnutiach*, ale nepožívajú právo *hlasovania*

atď. A prečo? Preto, bo mešťania složili dôveru svoju vo vyvolenej obci.

Zasadnutia slob. kr. a samosprávnych miest môžu byť dvojaké: a) *Zasadnutia všeobecné, t. j. zasadnutia vyvolenej obce*, a b) *zasadnutia radných pánov*.

a) *Záležitosti všeobecného zasadnutia* byť môžu: *vyhlásenie zákonov a ministerských nariadení, predostretie mestských záležitostí na vyššie miesto, poskytnuvšie sa dopisovania a usrozumenia medzi druhými mestami a vrchnostiami, mestské práva a povinnosti oproti školám, kostolom atď. udelovanie mešťanstva, tvorenie poriadkov, vyrženie mestskej dane, bdenie nad mestským majetkom. atď.*

b) *Záležitosti zasadnutia radných pánov* byť môžu: *prevedenie utvorených nariadení skrz všeobecné zasadnutie donesených; návrhy, ktoré by sa predostret' maly pred všeobecné zasadnutie; práce všeobecného rídenia a vedenia, vyberanie a odvádzanie daní, nováčenje atď.*

Mestskí župáni.

Od r. 1871 majú aj slob. kr. mestá svojich župánov. Župánov týchto vymenúva sám kráľ. Jich kruh účinkovania sa viac-menej len na zovňútorne ustrojienie miest vzťahuje; na pr. pod ích predsedníctvom volia sa mestskí úradníci, odobrujú mestské účty atď.

3. Stolice.

Stoličnie predstavenstvo, úradníctvo
a zástupníctvo.

Jako každá dedina a mesto má svoje predstavenstvo, tak musí mať aj každá stolica svoju hlavu, čili predstaveného, ktorý na verejný poriadok celej stolice dohliedať má. Tento volá sa *hlavný ispán* čili *nadžupán*, ktorého *Jeho Jasnosť* kráľovská vymenúva. Ostatných predstavených a úradníkov stoličných jako *vicišpánov*,

slúžnodvorských, boženíkov, zápisníkov, pravotárov atď. volí si sama stolica v tak rečených *shromáždzeniach stoličnýchých*, ktoré sa v *stoličnom dome* vydržiavajú. Predtým mohli účasť brať v shromáždzeniach stoličných len magnáši, zemáni a kňazi; teraz právo toto aj mešťanom, učiteľom, lekárom, kupcom a roľníkom podľa zákona prislúcha.

Hlavný župán.

Hlavných župánov, na odporúčanie a sodpovednosť ministra vnútrajších záležitostí, vymenúva sám kráľ. V nektorých stolicách sú ale aj dediční hlavní župáni, jako v ostrihomskej, prímaš, v prešporskej, kn. Pálffy atď.

Hlavného župána kruh účinkovania pozostáva hlavne v tomto: *spravuje celú stolicu, predsedá v zasadnutiach stoličnýchých, odporúča jednotlivé osoby na uprázdnené úrady, vyhlasuje a do života uvádza zákony a vyššie nariadenia atď.*

Voľba do stoličnej vrchnosti.

Právom hlasovania opatrení občania volia úradníkov stoličných. Ponevác by sa k voľbe stoličných úradníkov veľa ľudu sišlo, zákon naridzuje, aby jedna polovica týchto údov pozostávala z tých, ktorí najviac rovnej dane platia; druhú polovicu volia si občania po obciach. Kto nevie písať, voličom byť nemôže. Títo údovia sa *stoličným výborom* menujú. Výbor stoličný pozostáva najmenej zo 120 — a najviac zo 600 údov. Výbor tento volí stoličných úradníkov na 6 rokov, a síce jednohlasne, alebo väčšinou hlasov.

Podžupáni.

V každej stolici sú dvaja podžupáni. Podžupáni spravujú vlastne celú stolicu. Kruh ich účinkovania pozostáva v tomto: v neprítomnosti hl. župána predsedá jedon v zasadnutiach, ku stolici prichodiace všakové

záležitosti buď usporiada sám, alebo pred poverenícke zasadnutie predostrie; vedú správu celej stolice s pomocou ím. podriadeného úradníctva atď.

Gruntovnie úrady.

Máme aj také úrady, u ktorých je nepohnutelný majetok každého jednotlivého občana zapísaný; jako: role, lúky, domy atď. Predá-li neкто svoju roľu, lúku alebo dačo iného, predaný majetok sa vytrie (prepíše) z predavačovho mena, a zapíše sa na meno kupca, t. j. nového majiteľa gruntu. Vypožičia-li si dakto peniaze, aj tieto sa na nepohnutelný majetok dlžníka zapíšu (intabulujú.) Odorie-li nám neкто z roli, presvedčíme sa o tom, keď žiadame aby nám vydal úrad výťah gruntovný, tam je naznačené, jak dlhá a jak široká má byť tá roľa atď. Úrady tieto sa *gruntoknihovnými úradmi* menujú. Gruntoknihovné úrady sú pri stolicích, v slob. kr. a v samosprávnych mestách.

Sirotnie úrady.

Aby majetok sirôt bol ubezpečený, aby ích dedictvá úžitok niesly atď. ustanovené sú k tomu sirotné úrady. Všetky záležitosti sirôt vedie a rídi úrad sirotný. Sirotné úrady nachádzajú sa tiež pri stolicích, v slob. kr. a samosprávnych mestách.

Slúžnodvorskí. Sirotní otcovia.

Stolice podelené sú na okresy. Viac dedín a mestiečiek tvoria jedon *okres*. V každom okrese býva jedon *slúžny*, k jeho pomoci mu je daný *boženík*.

Slúžneho povinnosti sú: vyhlási a prevedie od stolice prichodiace narídenia, oznámenia a uzavrenia; narídi a prevedie volenie rychtárov, notárov a prísazných; bdie nad poriadkom, bezpečnosťou života a majetku atď., pozoruje, zdáľíž obecní predstavení konajú svedomite svoju

povinnosť, pri nováčení, vyberaní dane atď., dáva povolenie na priemyslové a kupecké podujatia atď.

V každom okrese je obyčajne aj *sirotný otec*. Sirotný otec vedie a usporiaduje všetky sirotné záležitosti svojho okresu a oddáva stoličnému sirotnému úradu.

4. Kráľ.

Jako každá rodina, obec a stolica, tak aj celá krajina musí mať svoju hlavu, svojho najvyššieho predstaveného, ktorý celú krajinu podľa zákonov rídi. Hlava celej krajiny je *kráľ*. Z počiatku mali maďari *Arpáda* za svojho vodcu, a po jeho smrti volili si z jeho rodu svojich *vojvodov*, a neskorej *kráľov*. Z toho rodu bol aj sv. *Štefan* a neskorej sv. *Ladislav*, králi uhorskí. Poslední kráľ z rodu *Arpádovského* bol *Ondrej III.*, ktorý umrel r. 1301. bez dedičov.

Po vymretí rodu *Arpádovského* zostala krajina Uhorská bez panovníckeho rodu. Ale krajina nemôže byť bez hlavy, bez kráľa, jestli nechce zahynúť. Preto od tej doby volila si krajina Uhorská svojich *kráľov* slobodne z *jakéhokolvek rodu* — až do roku 1527. Medzi *kráľami* z rozličných rodov vyvolenými najslávnejší boli *Eudvíť Veliký* a *Mátáš Korvinský*, pod ktorými krajina Uhorská na najvyšší stupeň slávy a velikosti sa vyšvihla.

Lež r. 1526., po nešťastnej bitke pri *Moháči*, v ktorej kráľ *Eudvík II.* padnul, vífazi turci temer polovicu krajiny podmanili a pustošili. V tejto nešťastnej dobe obrátili Uhri svoje zraky na *rakúskeho arcivojvodu Ferdinanda* z rodu *Habsburgského*, ktorého aj r. 1527., v *Prešporku* za svojho kráľa vyvolili. Od toho času volili Uhri svojich *kráľov* vždy z panovníckeho rodu *Habsburgského*, a tak vstúpili do spolku s *Rakúskom*.

Po šťastlivom oslobodení Uhorskej krajiny od turkov pod *Leopoldom I.* kráľom, r. 1687. stala sa koruna Uhorská v panovníckom dome *Habsburgskom dedičnou*

dľa *mužského ramena* tak, že si napozatým Uhri nevolili slobodne svojich kráľov, lež vždy najstarší syn kráľa z najjasnejšieho domu Habsburgského dedičil korunu uhorskú. Toto z vďačnosti proti osloboditeľovi krajiny Uhria jednohlasne ustanovili.

Za času *Karola III.*, r. 1723. stala sa koruna Uhorská v najvyššom panovníckom dome Habsburgskom aj dľa *ženského ramena* dedičnou. Tento na sneme utvorený zákon sa *pragmatickou sankciou* menuje. Od tej doby krajina Uhorská nevolí si kráľov, lež len korunuje dedičných nápadníkov trônu domu Habsburgského za kráľov. *Cisár rakúsky je teda spolu aj kráľom Uhorským.*

Pragmatická Sankcia.

Pragmatická Sankcia je zákon o dedičtve trônu medzi kráľom a Uhrami utvorený. Zákon tento berie svoj začiatok od Arpádovcov, ktorí ho *krvavou úmluvou* nazvali, pretože bola tá listina od hlavných vodcov, jako voličov kráľa, krvou zapečadená. Tomuto podobný, za času *Ondreja II.*, r. 1222 vyneseny zákon, s vysiacou zlatou pečadou, sa *zlatou bullou* menuje. Za *Karola III.*, r. 1723. o tomto (o volbe a korunovaní) znejúci zákon *pragmatickou sankciou* sa menuje.

† Stručný obsah *pragmatickej sankcie* je nasledujúci: *uhorský snem prijíma panovníkov dľa ženského ramena aj na ich potomkov; uhorský kráľ je vždy ten, kto je rakúskym cisárom; vymrelo-li by aj ženské rameno panovníckeho domu, Uhorsko si bude voliť svojich kráľov slobodne.*

Ponевáč má Uhorsko a Rakúsko jedného a toho istého panovníka, preto tvorí Uhorsko s Rakúskom jeden *spojený štát*, ktorý štát sa *Rakúsko-Uhorským štátom* menuje. —

Korunovanie kráľa.

Cisár Rakúsky je spolu aj kráľom Uhorským. V čas nastúpenia na trón, dá sa korunovať tou istou korunou, ktorou bol aj sv. Štefan, prvý kráľ uhorský korunovaný, teda tou korunou, ktorú *II. Silvester*, pápež, sv. Štefanovi daroval.

V čas korunovania vydá kráľ zo seba *úvernú listinu*, a prisahá na *pragmatickú sankciu*; pri ktorej príležitosti slávne prisľubuje krajine, že *jedine podľa zákonov krajinských panovať, a jej celistvosť, slobodu a práva jako sám neporušene zachovávať, tak aj proti všetkým nepriateľom brániť bude*. — Kráľa prímaš krajinský korunuje.

Len takto, a korunou sv. Štefana korunovaného kráľa uznávajú Uhria za svojho *zákonitého kráľa*.

Uhria svojho kráľa *Jeho apoštolským Veličenstvom*, alebo *Jeho Jasnosťou* menujú.

Terajšieho slávne panujúceho kráľa meno je: *Jeho Apoštolské Veličenstvo František Jozef I.* —

Modlitba za kráľa.

<i>Bože, vylej požehnanie na Františka Jozefa;</i>	<i>Tvou pomocou nech premáha, čo sa právu protiví;</i>
<i>ďaj mu šťastné panovanie, buď mu štít a útecha!</i>	<i>nech sa kázeň mravov zmáha, Tvoja sláva oživi.</i>
<i>Nech koná čo tebe milo, sám ho veď a posiluj;</i>	<i>Odvráť od nás vojny strasti, odvráť živlov nehodu!</i>
<i>žehnaj jeho veľké dielo a prospechom korunuj!</i>	<i>žehnaj rozkvet našej vlasti, žehnaj práce národu!</i>

Moc kráľa.

Moc, korunou sv. Štefana korunovaného kráľa, zostáva v nasledujúcom:

Kráľ je najvyššia hlava všetkých svojich národov; je zastupiteľ svojich národov u druhých mocností; jeho podobizeň sa na peniazoch razí; je hlavným veliteľom

spoločného a krajinského vojska; zákony majú len vtedy platnosť, keď ich on potvrdí; on je najvyšší zákonodarca krajiny; jeho osoba je svätá a nedotknuteľná.

Odznaky kráľovskej moci a hodnosti.

Odznaky kráľovskej moci a hodnosti sú: *kráľovská koruna, kráľovská berla* (palica), *kr. meč a krajinské jablko*.

V krajine našej máme ešte aj *klenoty*, ktoré sa pri korunovaní kráľov potrebujú; a síce: korunovačný *plášť* sv. Štefana, apoštolský *zlatý kríž*, ktorý kráľ v *ľavej* ruke drží, keď na pragmatickú sankciu (ústavu) prisahá, *črevice, rukavice, pás a punčochy*.

Korunovanému kráľovi býva *listina* (diplom) v *maďarskej a horvátskej* reči vystavená.

Snem krajinský.

Jako každá obec, a každá stolica, tak aj celá krajina Uhorská máva z času na čas svoje shromáždenia, v ktorých sa o veciach krajinských uzaviera, a zákony pre celú krajinu platné sa tvoria. Za starodávna v takýchto shromáždeniach aj králi volení bývali, teraz ale len tu korunovaní bývajú dediční nástupci trónu z najvyššieho domu Habsburgského za kráľov Uhorských. Takéto krajinské shromáždenia *snemom* menujeme. Snemy krajinské držiavali sa za starodávna na rozličných miestach. Vychýrené je v tomto ohľade pole *Rákoš* pri *Pešti*. Tu pod holým nebom držiavali Uhri snemy, v ktorých o veciach krajinských rokovali, ba aj kráľov volili. Odtiaľ povstalo to slovenské príslovie: „*po Rákoši, páni májdrejší.*“

Po nešťastnej bitke pri *Moháči* (29. aug. 1526.), keď turci polovicu krajiny, ešte aj *Pešť-Budín, Vyšehrad, Ostrihom a Vesprím* zaujali, stala sa *Trnava* útočiskom koruny Uhorskej, a tu aj snem krajinský, a síce

r. 1545., pod *Ferdinandom* kráľom dvarazy držaný bol. Riadne však držiavaly sa snemy krajinské od tej doby v *Prešporku* až do roka 1848. Teraz držiavajú sa snemy krajinské v hlavnom meste Uhorska, v *Pešt-Budíne*.

Predtým len *zemäni* a *kňazi* posielali svojich vyslancov na snem krajinský: teraz *všetci občania bez rozdielu stavu a rodu* volia si *zástupcov*, čili *poslancov* na snem, ktorí sa preto *zástupcami ľudu* menujú.

Každá stolica je na *volebné okresy* podelená. Každý volebný okres volí si jedného zástupcu ľudu, ktorí sa potom na určitý čas v *Pešt-Budíne* sejdú a držia svoje zasadnutia.

Tá dvorana, v ktorej snem drží svoje zasadnutia, menuje sa *snemovňa*. — Snem záleží z *dvúch snemoveň* čili *tabulí*, totiž *snemovny zástupcov ľudu*, a *snemovny magnášov*.

V snemovni magnášov zasedajú *velmoži*, totižto: *biskupi*, *kniežatá*, *grófi*, *baróni* a *hlavní župáni*; v snemovni zástupcov ľudu ale skrz ľud zvolení *vyslanci* volebných okresov.

Voľba vyslancov ľudu.

Vyslancu ľudu volí si *ľud*. Právo volenia vyslancov ľudu má *každý* v Uhorsku narodený a osadlý *občan*, má-li najmenej 20 rokov, a je-li samostatný, t. j. nestojí-li pod mocou otcovskou, tütorskou alebo má-li zákonom ustálený majetok, ktorý najmenej z $\frac{2}{8}$ urb. sedenia pozostávať má. — Vyslanci títo sa na 3 roky volia. — Voliť nemôžu alebo práva volebného nemajú: *maloletí*, ženské, bárs i plnoleté, vojáci v skutočnej službe *postavení*; blázni, t. j. ktorí nemajú zdravého rozumu; ktorí nemajú zákonom predpísaný majetok, ktorí sú pre zločin vo väzení alebo vo vyšetrovaní. +

K voľbe vyslancu sa musí každý občan už vopred pripraviť, a síce musí si predovšetkým dobre rozvážiť

koho bude voliť? jaký úrad bude ten, ktorého voliť má, zastupovať? — Musí si rozvážiť, že zvolený bude jeho záujmy na sneme zastupovať. Preto statočný občan t. j. volič, počúva na dobrú radu svojich priateľov, neprijme od nikoho žiadny dar ani pijatyku, lež tak jedná pri voľbe, jako mu to jeho svedomie a presvedčenie káže; svoj hlas dá tomu, koho za najhodnejšieho uznal, že je jeho dôvery hodien.

Takýchto vyslancov ľudu je v celom Uhorsku 439.*)

Aj volebné právo nakladá voličovi isté povinnosti, a síce: aby jako statočný a rozumný volič nedal sa uplatiť ani druhých neuplácť a nepodkupoval; aby tiež ani na sľubované hory a doly nič nedbal, bo to bývajú obyčajne do sveta búchané tláchaniny, lež podľa svojeho svedomia a dobrozdania tomu dal hlas, koho buďto sám pozná, alebo od druhých statočných známych mu ľudí odporúčaný je.

Svolanie snemu.

Snem krajinský svoláva *sám kráľ*, a síce údov vyššej tabuly každého osobne, údov nižšej tabuly ale cestou volebných okresov.

Zahájenie snemu predchádza voľba vyslancov aspoň šiesti týždňami.

Čo patrí do oboru snemu?

Do oboru snemu patrí: *korunovanie kráľa*. Keby ale rod Habsburský — čo nech Boh uchová — celkom vymrel, jak z mužského, tak ženského ramena, vtedy by snem *volil aj kráľa*. Voľba *palatína* čili *nádvozníka*; voľba *dvoch strážcov koruny krajinskej*; voľba *predsedy najvyššieho krajinského účtovného dvoru*; uvlastnenie cudzincov; povýšenie nektorých mestečiek na kr. mestá

*) V Uhorsku je 334, v Sedmohr. 75, vo Fiume 1, v Horvátsku a Slavonsku 29; spolu 439.

atď.; zákony robiť a vydávať; o záležitostiach krajinských pojednávať a nedostatkom odpomáhať; daň a iné krajinské pomôcky ustanovovať; počet vojska určiť a nováčenie povolovať. —

Zákony.

Zákony krajinské sú uzavretia snemu väčšinou hlasov oboch tabúl snemovných, zákonitým kráľom uhorským potvrdené. Ony sa tvoria takto: najprv sa rokuje o niektorej veci v nižšej a potom vo vyššej snemovne, sjednotia-li sa obe nad vecou o ktorej rokovaly, predložia to písomne Jeho Veličenstvu, kráľovi, k potvrdeniu. Potvrdenie zákona J. V. menuje sa *sankcionovanie*. Sankcionovaný zákon sa potom v oboch snemovniach vyhlási.

5. Ministerstvo.

Ponevác by kráľ pre veľkú rozsiahlosť krajiny potrebám a žiadostiam ľudu sám vyhovieť nemohol, poskytuje mu najbližšiu pomoc

Uhorsko kráľovské ministerium.

Uhorsko kráľovské ministerium sa aj uhorskou vládou menuje. — Údovia uhorskej vlády sú:

1. *Minister predsedá*, ktorý je spolu aj minister vojanstva.

2. *Minister pri boku Jeho Veličenstva*, spravuje záležitosti udelovania zemänstva, vyznačenia a odmien kráľovských milostí.

3. *Minister vnútorných záležitostí*, spravuje vnútorné záležitosti krajinské.

4. *Minister financií* čili peňažných záležitostí, spravuje príjmy a výdavky krajinské.

5. *Minister bohočestia a osvety*, spravuje náboženské a školské záležitosti krajinské.

6. *Minister právnych vecí*, spravuje súdne záležitosti aby sa pravda spravedlivo prislúhovala.

7. *Minister premávky a verejných prác*, spravuje záležitosti ciest, železníc, vôd a krajinskej stavby.

8. *Minister orby, priemyslu a kupectva*, vedie záležitosti roľníctva, remesiel a kupectva.

9. *Minister horvátska, slavonska a dalmatska*, spravuje záležitosti tohoto kráľovstva.

Každý z týchto ministrov spravuje nielen sám osobne záležitosti jeho úradu sa týkajúce, lež má sebe podriadené aj všetky úrady, ústavy a osobníctvo, ktoré do jeho kruhu účinkovania patria, a preto nad všetkými hlavne dozorstvo vedie. Ministerstvo je aj najvyššia správa krajinská.

Vláda uhorská čili ministerium je za svoje úradovanie bezprostredne snemu krajinskému, prostredne ale samému ľudu — bo snem je zastupiteľstvo ľudu — zodpovedné; a pre túto zodpovednosť sa ministerstvo naše *sodpovedným ministerstvom* menuje.

Vo vláde krajinskej berie nielen kráľ a ministerstvo účasť, lež berie v nej účasť skrz snem aj celý ľud, bo si zástupcov do neho sám ľud slobodne volí.

Údovia vlády uhorskej nebývajú volení lež vymenúva ich sám kráľ.)

Vládne sústavy.

Sú vlády, ktoré nemajú na čele žiadneho panovníka, tam si sám ľud skrz snem zákony tvorí, a od ľudu snemu vyvolení údovia ich uskutočňujú. Také vlády sa *republikou* (ľudo-vládou, slobodnou vládou) menujú. (Švajciarsko v Europe, Spojené štáty v sever. Amerike).

Sú zas aj také vlády, ktoré majú na čele panovníka, cisára, kráľa, knieža atď; krajiny tyto sa *monarchiami* menujú. Uhorsko má kráľa, je monarchia. V Europe je vela monarchií.

Taká monarchická vláda, v ktorej sám panovník bez vplyvu druhých, prevádza najvyššiu vládu, menuje sa *neobmedzenou monarchiou*. (Rusko a Turecko).

Sú ale aj také monarchie, v ktorých nemôže sám panovník dľa svojej vôle a náhladov robiť čo by chcel, t. j. panovať, lež podrobený je aj ludu (snemu); takéto monarchie sa *obmedzenými* alebo *ústavnými monarchiami* menujú. Takáto obmedzená čili ústavná monarchia je aj naše milé *Uhorsko*. V Europe je najviac ústavných monarchií.

Spoločné záležitosti.

Na základe pragmatickej sankcie je cisár rakúsky spolu aj kráľom uhorským. Rakúsko má s Uhorskom spoločného panovníka. Trebárs má Uhorsko s Rakúskom jedného a toho samého panovníka, predca sú tieto dve vlády (Rakúsko a Uhorsko) samostatné, od seba neodvislé. Rakúsko a Uhorsko teda len na tolko prislúchajú k sebe, že majú spoločného panovníka. Následkom tohoto spoločenstva povstaly medzi tymito dvoma vládami ešte iné *spoločné záležitosti*; a síce:

1. Zovňútorná čili zahraničná záležitosť.

V záujme každého statočného občana leží, aby so svojími susedmi v dobrých pomeroch t. j. v priateľstve nažíval. To isté platí aj o krajine. Aj krajina má susedov. V záujme našej krajiny musí teda tiež ležať, aby so susednými krajinami sa pustila do porozumenia, zdá-liž sa ony k našej krajine priateľský alebo nepriateľský chovajú; zdá-liž v susedných krajinách bývajúci spoluobčania naši netrpia dajaké krivdy; zdá-liž nekladú prekážky obchodu, t. j. rozličnému tovaru od nás ta dovezenému atď. Pre tieto a tomuto podobné príčiny majú vlády jedného vyslanca u susednej vláde za hraniciami. Ponevác má Uhorsko s Rakúskom tieto zovňútorné zá-

ležitosti totožné, preto jedného spoločného vyslanca drží u každej susednej vláde. Takýto vyslanec menuje sa *rakúsko-uhorským vyslancom*, alebo *vyslancom zovňútorných záležitostí*. Zastupujú takýto vyslanec len obchod, *konsulom* ho nazývajú.

2. Vojanská záležitosť.

Kráľovi na službu stojí vojsko. Požaduje toto bezpečnosť krajiny. Vojskom chráni kráľ, aby Rakúsko-Uhorský štát nebol od nepriateľov napadnutý a zkažený. Hrozí-li nejaké nebezpečenstvo Uhorsku, podlžné je ho Rakúsko celou silou podporovať; podobne aj Uhorsko je podlžné podporovať Rakúsko. Tieto dve vlády sa s vojskom spoločne podporujú. A toto je druhá spoločná záležitosť, ktorá sa *vojanskou záležitosťou* menuje. Uhorsko a Rakúsko má teda spoločné vojsko. Keď teda máme spoločné vojsko, musíme sa aj spoločne starať, aby bolo so všetkým zaopatrené; jako: s pokrmom; rúchom, zbraňou, a aby bolo aj vo válečných pohyboch dobre vycvičené atď.

3. Peňažitá záležitosť.

K vydržiavaniu spoločného vojska, a k iným prospech štátu napomáhajúcim cieľom, každý občan musí platiť potrebnú daň. Jako sa čeladný otec stará o rodinu, podobne aj kráľ vyhľadávať musí prospech všetkých občanov a celého štátu. K zapraveniu týchto výdavkov má štát rozličné príjmy. Tieto príjmy a výdavky činia tretiu spoločnú záležitosť, ktorá sa *peňažitou* (finančnou) *záležitosťou* menuje.

Táto peňažitá spoločná záležitosť medzi Uhorskom a Rakúskom sa vzťahuje len na spoločné vojsko, a na zovňútorné spoločné záležitosti. Čo sa ostatných príjmov a výdavkov Uhorska a Rakúska týka, záležitosť táto je jak v Uhorsku, tak v Rakúsku *zvláštna* peňa-

žitá záležitosť; takéto zvláštne peňažité záležitosti Uhorska sú: *platenie svojich úradníkov, vyvrženie a vyberanie daní, zaopatrenie svojho krajinského vojska (obrancov vlasti, honvédov)* atď.

Delegacia.

Aby sa tieto spoločné záležitosti ústavnou cestou vyrovnat' mohli, vedú záležitosť túto zo strany Jeho Veličenstva traja spoloční ministri; a síce: spoločný minister zahraničných záležitostí, vojanský a finančný; zo stránky ľudu ale, vyvolí snem uhorský zpomedzi seba niekoľko údev. To isté činí aj snem viedenský. Títo, zpomedzi údov snemu vyvolení údovia, menujú sa *vyсланstvom* t. j. *delegáciou*. A títo potom zasedajú čili radia sa o spoločných záležitostiach jeden rok v Pešti a druhý vo Viedni. — Keby sa táto delegácia o nečom usniesť nemohla, rozhoduje potom Jeho Veličenstvo, sám kráľ; on totižto buď k jednej buď k druhej stránke pristúpi. —

Na čele týchto spoločných záležitostí stoja hore spomenutí traja ministri. Ministri sú aj delegáciám sodpovední.

Všetky záležitosti Rakúsko-Uhorska troji vrchnosť čili vláda vedie a spravuje; a síce: *uhorská, - rakúska, - a spoločná vláda*, t. j. spoloční ministri; a troje telesá, totižto: *uhorský- a rakúsky snem*, a vyslanci týchto snemov t. j. *delegacie*.

Spoločná záležitosť Horvátska, Slavonska a Dalmátska s Uhorskom.

Horvátsko, Slavonsko a Dalmátsko je od sto rokov skrz isté spoločné záujmy a záležitosti spojené s Uhorskom; lebo kráľ Uhorský je aj kráľom Horvátskym, Slavonským a Dalmátským, čili kráľom Trojjedného kráľovstva.

Trojediné kráľovstvo má síce svoj vlastný snem v Záhrebe, na ktorom si samo záležitosti vnútornej správy a zákonodárstva pokonáva; pretože má ale aj s Uhorskom spoločné záujmy a záležitosti, preto zo svojho snemu posielala tiež vyslanstvo, čili delegáciu na snem uhorský do Pešti, kde spoločne pokonávajú spoločné záležitosti, a viac nič.

Spoločné záujmy a záležitosti tejto delegácii sú: spoločný kráľ, tak že kto je kráľom Uhorska; je spolu aj kráľom Trojediného kráľovstva. A preto korunuje sa aj jednou spoločnou korunou a tým samým a jedným korunovacím činom, a vystavuje sa mu aj jeden spoločný korunovačný diplom (listina), a síce maďarský a horvátsky; záležitosti povolenia útrov kráľovského dvoru; záležitosť povolenia novákov do spoločnej krajinskej obrany; záležitosť financií, t. j. povolenia, umenšenia, povýšenia, premenenia vyberania atď. daní a útrov na spoločné záležitosti; záležitosť peňazí, miery a váhy.

Záujmy Horvátska, Slavonska a Dalmatska zastupuje u Jeho Veličenstva, kráľa uhorského horvátsko-slavonsko-dalmátsky minister, ktorý aj v spoločných ministerských poradách berie účasť, a je snemu horvátskemu sodpovedný.

Sedmohradsko, Výsadné okresy, Prímorie a vojanská hranica sú s Uhorskom, úzko spojené, a pretože ich záujmy sú totožné s Uhorskom, žiadnych nemajú spoločných záležitostí. Práva a povinnosti čili ústava je totožná s našimi právami a povinnosťami čili ústavou.

S ú d y.

✕ Boh praví: „*Mne patrí pomsta*,“ t. j.: Bohu patrí usúdenie trestu. Zlým za zlé neodplácajme! Budme smierliví, povolní, ústupní! Utrpel-li kto z ľudí škodu čili ujmu na zdraví, imaní lebo na cti vinou svojho

bližného, nesmie si sám brať právo a vypomstviť sa; lež, nezdá-li sa jemu lepšie odpustiť krivdu bližnému, môže svoje právo hľadať u právneho úradu čili súdu. Ukriovený musí podať svoju žalobu písomne proti vinníkovi. Obžalovaný bráni sa, bol-li krive obžalovaný. Obe strany môžu si zvoliť *pravotára*, muža v právach zbehlého, aby ich zastával. Sudca povoláva svedkov, a je-li potreba, berie ich pod prísahu, aby čistú pravdu mluvíli; vylýcha obe strany, váži dôkazy, podľa zákona vynáša *rozsudok* čili *výrok* (nález), a ustanovuje, jakú náhradu má dať, kto inému ublížil. Jestli by nektorá strana na rozsudku pristat nechcela, smie sa *odvolať* k vyššiemu okresnému súdu. Príslovie ale praví: *Kto sa rád súdi, mnoho presúdi.* —

Súdiace sa stránky sú obyčajne dve; tá stránka, ktorá započala súd, menuje sa *žalobníkom*, tá stránka ale, proti ktorej sa súd zaviedol, *obžalovaným* sa menuje. Príčinu, pre ktorú sa súd vedie, *žalobou* nazívame.

Vrchnosť, pred ktorou sa súd (pravota) vedie, menuje sa *súdom*. Súdna vrchnosť pozostáva buď z jednej, alebo z viac osôb. Keď len jedna osoba zastupuje sudcovský úrad, taká osoba sa menuje *rychtárom*. Zastupuje-li sudcovský úrad viac osôb, nazíva sa úrad tento *súdnou stolicou*.

Rychtári (na dedinách, v mestečkách a mestách) a okresní rychtári zastupujú úrad sudcovský v jednej osobe. Súdné stolice (najvyššia vrchnosť v stolici) pozostávajú už z viac osôb, a síce: z predsedy, súdnych radcov, notára atď.

S v e d o k.

Jedonkaždý občan povinnen je, dostaviť sa na povolanie k súdnemu úradu a odpovedať sudcovi na predložené otázky podľa svedomia a pravdy. Za svedkov berú sa ľudia, ktorí majú alebo len mať môžu vedomosť

o veci, o ktorej sa jedná. Spravodlivý svedok vydáva len pravdivé svedoctvo, mluviac pred súdom tak, ako vie že sa vec má. Ktoby ináč mluvil, než ako sa vec má, bol by krivým alebo falošným svedkom. Tú istú vinnu by na seba uvalil ten, kto by, majúc vedomosť o veci, po ktorej sa ho sudca pýta, vravel, že o tom nič nevie.

Ku potvrdeniu výpovedi svej pred sudcom svedok býva braný pod prísahu. Prísaha je odvolanie sa k Bohu na svedoctvo, že pravdu mluvíme. Krivá prísaha je ohavnosť pred Bohom a pred ľuďmi: „*Pred Pánom Bohom, súdom tým spravodlivým, jedonkaždý počet vydať musí z každého slova prázdneho. Falošný svedok, pomsty neujde.*“ — Kto falošne prisahal, ten sa pre krivo-prísahu k súdu povoláva, a býva prísno trestaný.

Dedinské čili obecnie súdy.

Pre ulahčenia občanov, dovoľuje obciam zákon po 30 zl. súdiť. Obecní rychtár ale súdi tak, aby sa stránky smerily. Má medzitým právo, žalobníka a obžalovaného povolať k sebe, ktorí sa aj ustanoviť musia, lebo jestli by sa nektorá stránka neustanovila, má právo, patričnú stránku po 5 zl. pokutovať. Ustanovily-li sa stránky, pokúsi sa ich smeriť a celú záležitosť po priateľský vyrovnat; jestli sa mu podarilo priateľské vyrovanie, vnesie to do značnej knihy, do protokola. Jestli sa vyrovanie nepodarilo, ale stránky sa podrobily obecnému súdu, vtedy vynesie rychtár *výrok* alebo *sentenciu*; a vnesený výrok aj uskutoční.

Jestli sa stránky ani nevyrovnaly, ani rychtárov výrok neprijaly, alebo predvolaná stránka sa neustanovila, vydá rychtár úradné svedoctvo tohoto, na základe ktorého môže patričná stránka obžalobu riadnou cestou zaviesť. Bez tohoto svedoctva riadnu cestu pravoty nastúpiť nemôže.

Postupovanie pravôt.

1. Prvotný súd.

Každá žaloba sa pred súdom započne, kde sa aj obyčajne skončí. Súd, kde sa pravota započala, menuje sa *prvotným súdom* alebo aj *prvou inštanciou*. Prvotný súd je v sl. kr. a samosprávnych mestách, a v stoliciach. V sl. kr. a samosprávnych mestách vedú prvotné súdne záležitosti: mestský rychtár alebo jeho námestník, alebo mestská súdna stolica; v stoliciach ale okresný rychtár s boženikom a stoličnia súdna stolica alebo tak zvaná sedria.

2. Druhotný súd.

Stáva sa, že buď jedna, buď druhá stránka nebola s výrokom prvotného súdu spokojná. Prednesenie tejto nespokojnosti, slušným spôsobom, sa dovoľuje, čo sa ale po vypovedaní výroku stať má. Jestli nektorá stránka túto svoju nespokojnosť s výrokom súdu vyjaviť, pravota čili žaloba táto sa vyššiemu súdnemu úradu oddá k rozriešeniu. Oddanie žaloby k vyššiemu súdu menuje sa *odvolánim* alebo *apellovaním*. Toto oddanie pravoty k vyššiemu súdu musí sa pod 15 dňami stať.

Druhotný súd je teda ten súd, ktorému sa prvé odvolanie čili apellacia oddala. Druhotný súd menujú aj *druhou inštanciou*.

Druhotný súd alebo druhá inštancija je *kráľovská súdna tabuľa*. V Uhorsku sú dve kráľovské súdne tabule, v *Pešti* a v *Marošvášárheli*. Peštianska kráľovská súdna tabuľa je pre skutočné Uhorsko; Marošvášárhelská ale pre Sedmohradsko.

3. Súd tretieho stupňa.

Aj to sa stane, že s výrokom druhotného súdu, t. j. s výrokom kráľovskej súdnej tabule nie sú stránky

spokojné, vtedy môžu svoju žalobu ešte vyššiemu súdu oddať, t. j. odvolať sa, čili apellovať. S výrokom tohoto 3-ho stupňa súdu ale už musia byť stránky spokojné, bo sa vyššie odvolať nemôžu.

Súd tretieho stupňa je ten súd, ktorému sa druhá apellacia čili druhé odvolanie oddalo. Oddanie druhého odvolania k vyššiemu súdu menuje sa aj *treťou inštanciou*. Tretia inštancia je *vrchní súd kráľovskej kurie*. Takýto vrchní súd kráľovskej kurie je v celom Uhorsku len jeden, a sice v *Pešti*.

4. Zrušovací súd kráľovskej kurie.

Sú pády, že aj s výrokem vrchnieho súdu kr. kurie jedna alebo druhá stránka je nie spokojná. Ponevác ale už vyššieho súdu niet, stránky sa odvolať nemôžu, lež žijú s *rušovacím právom*. Toto pozostáva v tom, že jedna alebo druhá stránka žiada výrok, alebo celú pravotu zrušiť. Žiadosť o zrušení výroku, ale celej pravoty, sa podá k zrušovaciemu súdu. Vrchnosť, ktorá vyneseny výrok, alebo celú pravotu zrušuje, menuje sa *zrušovacím súdom*. Zrušovací súd je jedno oddelenie vrchnieho súdu kráľovskej kurie v Pešti.

Odvolávanie len dlži ukončení žalób a množí útraty, — Kto by len z puhej svevole apelloval, ten býva od 10—100 zl. trestaný.

Každá pravota čili žaloba sa pri prvotnom súde započína, a len odtialto sa môže vyššie viesť.

Porotný súd:

Vzdelanosť sa novinami a knihami rozširuje. — Nachádzajú sa ale aj takí ľudia, ktorí také nečo do novín a kníh vytlačiť dajú, čo sa rovno zákonu protiví, svojho bližného dobré meno zneuctia; aby sa tomuto odpomohlo, zavedené sú *tlačové pravoty* čili *porotný súd*. Komu ublíženo v novinách a knihách na cti, žaluje

vinníka u porotného súdu. Porotné súdy sú: v Pešti, Trnave, Debrecine, Eperješi a Kiseku.

Náhly súd.

Trafí sa dakedy, že v nektorej stolici, okrese, v meste je bezpečnosť majetku a životov na pr. skrz paláčekstvo, mordárstvo atď. neistá; stane-li sa to, vtedy minister pravosudia uvedie tam *náhly súd*. Vinník, pred náhly súd postavený, na chytro sa odsúdi, a to obyčajne na *smrť*. S náhlym sudom sú poverené stoličnie a mestské súdy, ako prvotné súdy.

Cirkevné súdy.

Cirkevné súdy sa „*svätou stolicou*“ menujú. Takéto sväté stolice má len cirkev *katolícka*, a nachodia sa v biskupských sídelných miestach. Záležitosti, ktoré pred cirkevné súdy patria, sú: záležitosti manželských súdov; záležitosti poručenství pobožných fundácii a záležitosti správy a opatrovania fondu (základín) pobožných fundácii.

Mimo týchto súdov máme ešte *zmenkové, banické, urbáriálske a trhové súdy*

Toto sú občanské práva.

II. Občanské povinnosti.

Keď majú občania práva, musia mať aj nejaké povinnosti. Keď občania práva svoje rádi plnia, musia aj ich povinnosti verne a ochotne plniť. Každý občan má nejakú povinnosť; musí sa starať na seba, na svoj úrad, na svoju famíliju, na svoju vlasť. Ponevác majú občania rozličné práva, preto musia mať aj rozličné povinnosti.

Medzi tymito povinnosťami sú znamenitejšie: a) *láska k vlasti*, b) *úcta oproti zákonom*, c) *starosť o vzdelanie ľudu*, d) *povinnosť vojanská*, a e) *splácanie zákonných daní*.

A. Láska k vlasti.

Naša vlasť Uhorská tvorí jednu veľkú famíliju, jednu veľkú spoločnosť. Spoločnosť táto složená je z viac národov. Rozličné tieto národy sa majú verne milovať, bo sú si aj tak bratia. Milujú-li sa národy vospolok, milujú aj vlasť svoju. Chcú-li, aby sa ich vlasť nerozpadla, aby jakýmkoľvek nápadom vzdorovala, musí ich láska k vlasti, láska k národom oduševňovať. Láska k vlasti a k národom je prvá a najsvätejšia povinnosť každého občana. Už aj preto ju milovať máme, bo sme sa v nej zrodili, a preto je ona matkou našou; ona nám dáva všetko čo potrebujeme; ona sa stará o náš dobrobyt; ona nás chráni proti nepriateľským nápadom; ona nám poskytuje aj rozličné práva.

Moja vlasť je najkrajšia vlasť na zemi. Nepredám ju ni za zlato ni perly. Keby som za zlato, perly ju predal, tým bych své meno vlastenské zapieral.

Moja vlasť mi je na svete najdrahšia. Bojom si ju vydobili otcovia. Hej! krvou ju, nie peniazmi platili, šťastní vtedy, keby za ňu sme mreli.

Vlasť má, vlasť má! vesel sa! hľa synovia tešia sa: meno tvoje je slavné, kým žijeme v krajine.

B. Úcta oproti zákonom.

Každý občan musí byť nezlomnej vernosti a oddanej poslušnosti naproti kráľovi, naproti nim potvrdeným zákonom a vrchnostiam. Jestliby občan nechoval úctu v srdci oproti zákonom krajinským, tak by svoju česť, svoje meno poškvrnil. Bo v zákonoch sú obsažené aj jeho práva, v tvorení ktorých aj on bral účasť skrz svojho zástupcu na sneme. Zákony tieto ho chránia pred všetkým zlým, zákony tieto napomahajú jeho dobrobyt. Zákony trestajú zlých a odmeňujú dobrých. Zákony nám chcú všetko dobré, a preto právom zasluhujú, aby sme pred nimi tú najväčšiu úctu mali.

C. Staranie sa o vzdelanie ľudu.

Krajina len tak môže kvitnúť, keď sú jej občania vzdelaní a učení. — Rodičia ale nemôžu své dietky sami v potrebných vedomostiach vyučovať. Mnozí nemajú k tomu času, premnozí nie sú k tomu ani schopní. Preto ku vzdelaniu občanov budúcich máme školy a učiteľov.

Povinnosť každého občana je, aby ústavy, spolky a iné dobročinné záujmy, ktoré k dobru a vzdelanosti ľudu smerujú, všemožne podporoval. Hlavne ale rodičom sa ukláda za povinnosť, aby svoje dietky, ako budúcich občanov, budúcu nádej vlasti, pre dobro vlasti do školy posielali. Toto požiadauje od rodičov aj školský zákon od r. 1863, ktorý ukláda: 1. Každé dieťa musí od **šiesteho** do **12.** roku navštevovať počiatočnú školu; od **12.** do **15.** roku ale opakovaciu školu. Jestliby rodičia svoje dietky neposielali do školy, zákon naridzuje, žeby takí od **50** kr. do **4** zl. pokutovaní boli. — 2. Školské budovy majú byť zdravé, suché, prostranné, t. j. počtu dietkam primerané, svetlé. Jedon učiteľ od **80** dietok viacej vyučovať nemá. — 3. Občania sú povinní opatriť si svoje školy s vyučovacími prostriedkami, jako: tabulami, zemevidmi, zemeguľou, prírodopisnými obrazmi, slovom všetkým, čo ku vyučovaniu potrebné je. <

Zdaliž je týmto zaopatrená škola, pozoruje na to v prvom rade *školská stolica*. Školská stolica má ešte aj iné povinnosti a práva, a síce: volí učiteľa, lež doživotne: stráži nad vyučovaním; prítomná je pri skúškach; bdí nad školským majetkom atď.

Rozoznávame školy *náboženské* (konfessionálne) a *obecné* (interkonfessionálne).

Náboženské školy sú tie školy, do ktorých jednoho a toho istého náboženstva dietky zákonný prístup majú, a v ktorých — pomimo náboženstva — sa aj ostatnie

predmety *vyučujú v duchu náboženskom*. V náboženských školách musia byť aj učitelia toho samého náboženstva, ktorého náboženstva sú im zverené dievky.

Obecnie školy sú tie školy, do ktorých dievky jakéhokoľvek náboženstva zákonný prístup majú, ale vyučovanie iných predmetov — pomimo náboženstva — *neprevieva žiadon nábožný ruch*. Učitelia týchto škôl môžu byť jakéhokoľvek náboženstva.

<i>Zahrádku znám peknú,</i>	<i>Zahrádka tá pekná</i>
<i>je to miesto krásné,</i>	<i>školou sa nazíva,</i>
<i>usmieva sa na ňu</i>	<i>v nej sa dobré síme</i>
<i>slunce nebes jasné.</i>	<i>v srdiečka vysieva.</i>

*Poklad je to rajský
na tú krásu kvetu,
kde sa šťastie chystá
budúcimu svetu.*

Vláde na srdci leží výchova a vzdelanie ľudu, a preto si ona aj hlavnie dôzorstvo nad školami podržuje. Následkom tohoto dôzorstva je Uhorská krajina rozdelená na *školské okresy*. Každá stolica tvorí jeden školský okres. Najvyšší predstavený v školskom stoličnom okrese je kráľovský *škôl dozorca*, ku jehožto pomoci daná mu je *stoličná školská rada*. Škôldozorca je povinný každú školu v jeho okrese aspoň raz do roka navštíviť a jeho skúsenosť ministerstvu bohočestia a osvety predložiť. Kr. škôldozorca len obecných škôl vnútorné záležitosti spravuje, v náboženských školách spravujú *všetky školské záležitosti biskupovia*, potažne *cirkevné vrchnosti*. Cirkevné vrchnosti ridia a spravujú náboženské školy skrz svojich okresných škôldozorcov čili dekanov. Náboženských škôl prvý predstavený je tiež školská stolica, na čele ktorej je miestny p. farár ako predseda.

D. Povinnosť vojanská.

Vojskom chráni kráľ vlast, aby nebola od nepriateľov prepadnutá a zkažená. Lež aj k udržaniu vnútorného poriadku a k bezpečnosti občanov je vojsko potrebné. Na slovo kráľa je každý zaviazaný ku obrane vlasti. Pozorlivý vojak má príležitosť poznávať rozličné spôsoby a mravy ľudí, všakové prospechy pri remeslách, živnostiach a umeniach. Vo válce (vojne) zkusí vojak mnoho nepohodlia a býva v nebezpečenstve svojho života: avšak to vedomie ho uspokojuje, že činí svoju povinnosť ku obrane *kráľa a vlasti*.

Vojsko pozostáva: z *pravidelného vojska, válečného loďstva a krajinskej obrany* čili *honvédov*. Hrozí-li veľké nebezpečenstvo vlasti, povstáva celý ľud proti nepriateľovi.

Vojakom musí byť každý zbrane schopný občan, a túto povinnosť — od ktorej sa vykúpiť nemôže nikto — musí každý osobne plniť. Medzitým sú príčiny, pre ktoré jednotlivci od vojanského stavu dočasne oslobodení byť môžu. Takéto príčiny sú: jediný syn nevládneho otca alebo vdovy, není-li tohoto (syna), oslobodený byť môže jediný zať; po odmretí otca jediný vnuk nevládneho deda (starého otca), ovdovelej starej matky, jestli nemajú syna; starší brat osirálých sestár. Len pod tou výminkou bývajú títo od vojanskej služby oslobodení, jestli sú nevyhnutne k výžive rodičov atď. potrební, a túto svoju povinnosť aj plnia, čo sa vždy svedkami alebo svedoctvami dokázať musí. — Nektory rodičia majú viac synov, bratov atď., ale títo sú už vojaci, alebo nie sú ešte 18 roční, alebo pre nevyhajtelnú chorobu k práci nesúci; títo majú tiež právo žiadať oslobodenie od vojanskej povinnosti, t. j. môžu *reklamovať* takého syna, brata atď.

Povinnosť vojanská sa započína v 20-tom roku, a trvá: *tri roky u radového vojska; 6 mesiacov v re-serve* (vo vojanskej zálohe). V krajinskej obrane trvá

povinnosť: *dva roky* pre tých, ktorí pri radovom vojsku alebo pri válečnom loďstve povinnosti svojej zadosť učinili, a až potom vradení boli do krajinskej obrany, t. j. k honvédom. — Tí, čo svojej vojanskej povinnosti zadosť učinili pri válečnom loďstve, nie sú povinní ku krajinskej obrane. —

Stav vojanský považuje sa vôbec za slavný a zásluhný, bo mladíci z povýšených stavov ešte pred začiatkom ich povinnosti vojanskej (teda pred ich 20-tým rokom), dobrovoľne do neho stupujú. — Zachovalý, poriadny a cvičený mladík postúpi snadno za dôstojníka. Mnohí zostali šťastlivými na vojne.

Hore sa, mladíci! kráľ do boja volá; krásne to vypadá, kde chasa mladá, v ruke šabla holá.

S právom ísť do boja, mladík sa nebojí; preto hor mladíci: hor svieži junáci! jako včely v roji.

Mladík sa nebojí povstať za rodinu; keď sa ozbrojíme, tým si pripravíme slobody hodinu.

Kráľa, pokoj vlasti, blaho nášho rodu: mužno zastaneme; a keď v ňom padneme, nemaj za to škodu.

Ty v posteli zomreš, ja zomrem na koni; tebe na zvonici zazvonia mendíci, mne šabla zazvoní.

E. Splácanie zákonných daní.

Opatrenie najvyššieho dvoru kráľovského, zapravenie útrov snemovných, vydržovanie úradníkov a služebníkov krajinských, chovanie radového vojska a krajinskej obrany, zachovávanie pevností, hradských, mostov, železníc, vzdelávacích ústavov, nemocníc a iných stavieb verejných sú potrebnosti, ktoré žiadajú veľiké peňažité náklady. Občanom spravodlivo prislúcha, aby niesli ten náklad, preto že tie ustanovizne zemské ím ku ochrane a k prospechu zriadené sú. Na zapravení tých potrieb uvedené sú dane. ✕ Z čoho kto k svej výžive užitok berie, z toho platí daň. Z pozemkov sa platí daň *gruntovnia* čili *pozemková*, od domov: *domovnia*. Žiaden grunt

není oslobodený od dane. Sám kráľ a jeho rodina majú vlastné rodinné statky, ale aj oni platia z nich daň. Z remesiel, fabrík a obchodu platí sa daň *dôchodková*, v zahrazených mestách *akcíz*, čili daň *potravná*. Na zachovaní silníc platí sa *mýto*; za povolenie dovážať z cudzozemska zbožie, platí sa *clo* atď. — Dôchodky sa dostávajú z prodaju tabáku, soli, kolfov (štamplov), pošt, baní atď.

Bez daní nemôže krajina jestvovať, o to menej rozkvetáť. Preto je povinný každý občan tieto farchy niesť, k čomu ho bez toho aj zákon viaže. Farchy tieto sú statočným občanom milé a príjemné sladkosti. Kto svoju vlasť miluje, ktorá mu hojnosť rozličných darov udeľuje, ten jej zaiste ani dlužníkom za to nezostane. My, terajší synovia vlasti lepšie pochopujeme a vážime si dary a milosti, ktoré nám vlasť, naša milá matka, udeľuje, nežli naši predkovia: a oni predca kráľov svojich a vlasť milovali, verní boli, a hotoví boli v čas potreby nie len imanie svoje, lež aj život za kráľa a vlasť obetovať. Tohto príklad nám podáva medzi iným aj *Maria Terezia*. — Za kraľovania Marie Terezie (1740) povstalo Prusko a Francúzko proti nášmu štátu. Maria Terezia svolala snem do Prešporka, a predložila mu smutný stav ríše. „*Vernosti Vašej sverujem seba i deti moje; dúfam, že pochyтите zbroj a zaženete nepriateľa.* — „*Krv a majetok za kráľovnu našu!*“ zvolali všetci na sneme shromáždení. Uhria zadržali slovo, a odohnali nepriateľa. Aj my tak činiť máme. — Pán *Kristus* povedal: „*Dávajte, čo je cisárové, cisárovi, u čo je božieho, Bohu.*“ — *Toto sú občanské povinnosti.*

Zákony, a v zákon povýšené a pretvorené obyčaje, ktoré z jednej strany o právach a povinnostiach občanov medzi krajinou, z druhej strany medzi panovníkom, pojednávajú, menujú sa *ústavou*.

Porozumenie ústave, t. j. občanským právam a povinnostiam, je *veda*. Vedu, ktorá o ústave, t. j. o občanských právach a povinnostiach pojednáva, *ústavovedou* menujeme.

*Buď verný vlasti, o Uhor, buď neohrožene,
v nej ty máš kolísku, aj hrob v jej budeš mať lone.
Mimo nej miesta ty nemáš, bár jako si tušíš;
či ti osud praje, či nie: tu žiť, umrieť musíš.*

*Toto je tá zem, kde sa krv dedov tvojich liala,
toto, kde zdedičená tisíc rokov chvála.*

*Tú vlasť vybojoval Arpád, tak jak je nehnutá,
tu zlámal meč Huňadyho ťažké rabstva putá.*

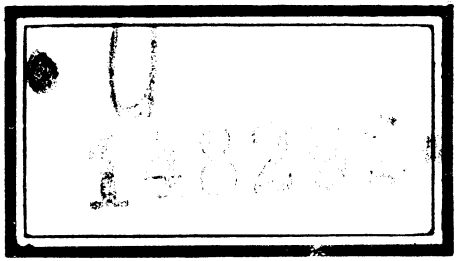
*Sloboda! tu vialy tvoje krvavé zástavy,
meč nám tých najlepších odňal, ktorých sme len mali,
a po tolkom nešťastí, a nesvárov boľasti:
ubitý, lež nezrazený žije národ vlasti.*

*A k tebe vlasť národov, svet, takéto má zvuky:
„Život lebo smrť žiadajú tisícročné muky!“
Nemožná, žeby tolko srdc, každé jak zrkadlo,
a tolko víťazov za vlasť darmo bolo padlo.*

*Nemožná, žeby moc, rozum, a tak svätá vôľa
pod tiskom kliatby vždy stonať prinutená bola;
ešte musia prísť, a ešte prídu lepšie časy,
za ktoré sa millionov vrúcne modlia hlasy.*

*Abo, ak má byť, prinesie smrť záhubnú prepast,
kde nad pohrābom stáť bude v svej krvi celá vlasť
a národy, kolo hrobu zmizlého národu —
nad padlými vlastencami horko plakať budú.*

*Buď verný vlasti, o Uhor, matkou ti je ona,
v nej sa živiš, a po smrti do jej pôjdeš lona;
mimo nej miesta ty nemáš, bár si jako tušíš,
či ti osud praje, či nie: tu žiť, umrieť musíš. —*

148292